

זה א-לי ואנוהו

א. במסכת סוכה כתב רש"י במקור פסול לולב היבש (כט, ב רש"י ד"ה יבש):

דבעינן מצוה מהודרת, דכתיב (שמות טו) זה א-לי ואנוהו.

התוספות שם חלקו עליו (בד"ה לולב יבש פסול):

ומפרש בגמרא משום דאיתקש לולב לאתרוג דכתיב ביה הדר ולא כמו שפירש הקונטרס משום דכתיב (שמות טו) זה אלי ואנוהו דאין ואנוהו אלא לכתחלה ולא מיפסל בהכי כדמוכח פ"ק (לעיל דף יא): דאמרי רבנן לולב מצוה לאוגרו משום שנא' זה אלי ואנוהו לא אגרו כשר.

וצריך לחלק לדברי רש"י בין נוי בגוף הלולב שהוא מהותי ולכן הוא מעכב לבין נוי חיצוני שאינו מהותי ולכן אינו מעכב. וכן תירץ החת"ס בחידושו כאן. ויש להוכיח סברה זו מסתירה אחרת, שנאמר בברייתא (לעיל דף י, א): "עיטרה בקרמין ובסדינין המצויירין, ותלה בה אגוזין, שקדים, אפרסקין ורימונים, פרכילי ענבים ועטרות של שבולין, יינות שמנים וסלתות", ובוודאי שגם מי שלא עיטר את סוכתו בנויים אלו המצוה לא נפסלה. ועל כרחק שסדינים המצויירין אינם מגוף המצוה.¹ לעומת זאת, החת"ס הוכיח כרש"י מגיטין כ, א:

הרי שהיה צריך לכתוב את השם, ונתכוין לכתוב יהודה וטעה ולא הטיל בו דלת, מעביר עליו קולמוס ומקדשו, דברי רבי יהודה, וחכמים אומרים: אין השם מן המובהר. אמר רב אחא בר יעקב: דילמא לא היא, עד כאן לא קאמרי רבנן התם - דבעינא זה אלי ואנוהו וליכא, אבל הכא לא.

לדעת חכמים לפי רב אחא בר יעקב שם שאינו נאה פסול גם בדיעבד, ומכאן שדין הידור מעכב. ולהנ"ל מבואר: שם ה' הוא חפצא של קדושה ועליו להיות נאה, ואם אינו נאה פסול.² נויי סוכה, לעומת זאת, אינם הסוכה עצמה ואינם חפצא של קדושה.

* ההערות נכתבו על ידי הרב יאיר קאהן.

1. לחילופין, אפשר להבחין בין מניעת תוספת הידור, לבין כיעור. מי שלא קישט סוכתו מנע מלהדרה, אך אין הסוכה מכוערת. מה שאין כן בלולב שהוא יבש. עיין מאירי דף כט, ב ד"ה ואחר שביארנו.

2. גם כאן אפשר לדחות שהפסול באזכרה שהעביר עליה קולמוס לשמה הוא מדין כיעור, עיין מאירי גיטין דף נד, ב ד"ה כל ספר תורה. אפשר גם לדחות שיש דין מיוחד של נוי באזכרות עצמם על פי הכתוב "זה א-לי ואנוהו", כפי שהעיר החתם סופר (סוכה דף כט עמוד ב):

ובמס' שבת דרשו (קלג, ב):

זה א-לי ואנוהו - התנאה לפניו במצות; עשה לפניו סוכה נאה, ולולב נאה, ושופר נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בלבלר אומן וכורכו בשיראין נאין.

צ"ל שלא כולם בחדא מחתא מחתינהו, אלא יש מהם שפסולים גם בדיעבד, כגון סוכה עצמה, ספר תורה עצמו,³ לולב עצמו. לעומת זאת, קולמוס נאה וכריכה בשיראין, שאינם מגוף המצוה, אינם פוסלים את המצוה.⁴ אולם, למעשה לא מצינו שחוששים לדעה זו, שמצוה שאינה נאה פסולה. ואולי רק רש"י סובר כן ואין הלכה כמותו.

עוד הקשה החת"ס מהסוגיה בשבת שם שגם מילה שאינה נאה, כגון שנותרו ציצין שאינן מעכבין, אין חוזרים עליהם והמילה כשרה למרות שמדובר בהידור גוף המצוה? החת"ס תירץ שהמילה כשרה רק לעניין אכילת פסח ותרומה, אך האב עצמו אכן לא יצא ידי חובת מצוות מילת בנו עד שיחזור על הציצין אע"פ שאינם מעכבין. ועדיין קשה, הרי לנימול עצמו המילה היא גוף המצוה ומדוע אפוא המילה אינה מעכבת לעניין אכילת פסח ותרומה?

וצריך לומר בדעתו שבפסח ומילה נאמר "וכל ערל לא יאכל בו", והערלה היא המעכבת ולא מצוות המילה.⁵ אך מכיון שנאמר "זה אלי ואנוהו" מצוות המילה לא קוימה כהלכתה, והתינוק עצמו לכישגדל יצטרך לתקן את מילתו. אולם, סוף סוף אינו נחשב לערל ולכן יכול לאכול בפסח ותרומה.

ב. מכל מקום, חילוקו של החת"ס קשה כפי שנתבאר לעיל, שכן לא מצינו שמצוה פסולה גם בדיעבד רק משום שאינה נאה. ולכן מסתבר לומר בעקבות הרב סולוביצ'יק⁶ שרש"י לשיטתו להלן (לו, ב):

אלא לרב - דאמר אין זה הדר - קשיא דר' חנינא, דהא אפילו בשני נמי לרב לא נפיק, דהא מצוה הדורה בעינן הואיל ומזכיר שם שמים עליו, כדאמר בריש פירקין: יבש פסול, לא שנא ביום טוב ראשון ולא שנא ביום טוב שני, ואוקימנא דבעינן הדר, וליכא.

"וצ"ל דס"ל התם מפרש קרא זה א-לי דוקא ואנוהו פי' בקדושת א-לי כתיבת השם בעי' נוה".

3. יש להעיר ממה שכתב רש"י ב"ק דף ט, ב ד"ה בהידור מצוה, עיין שם.
4. שופר י"ל שאינו חפצא של מצוה כמש"כ הרמב"ם בהל' שופר ג', ב.
5. עיין יבמות דף עב, א, "נולד כשהוא מהול אוכל בתרומה".
6. עיין רשימות שיעורים סוכה דף כט, ב.

וא"כ רק במקום הזכרת שם שמים הנוי הוא מהותי למצוה שנאמר "זה א-לי ואנוהו", כשיש "א-לי" שם צריך "ואנוהו" מיוחד נוסף לחיוב הנוי הכללי שבכל המצוות. החיוב הכללי של ואנוהו בכל המצוות לא מעכב, אך הנוי המיוחד לשם ה' מעכב. על ידי הלולב נזכר שם שמים כי עיקר ההלל, ההודאה והשמחה לה' הוא בנענוע הלולב, ובלולב דווקא יותר מיתר המינים⁷ כי עליו מברכים.⁸ ועליו מברכים משום שבו מנענעים, כי הוא גבוה יותר ובו בעיקר ניתן לנענע. ולכן שיעורו של הלולב ד' טפחים כמבואר להלן (לב, ב):

לולב שיש בו שלשה טפחים. אמר רב יהודה אמר שמואל: שיעור הדס וערבה - שלשה, ולולב ארבעה, כדי שיהא לולב יוצא מן ההדס טפח... תנן: לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו - כשר. - אימא: וכדי לנענע בו כשר. מר כדאית ליה, ומר כדאית ליה.

המשנה תמוהה לכאורה, מדוע לא אמרה בפשטות שלולב צריך ד' טפחים? אלא מבואר שיש בלולב שני דינים: א. דין ג"ט כיתר המינים, הערבה וההדס. ב. טפח נוסף מיוחד בלולב כדי לנענע. ולמעשה הלולב הוא דבר אחד שיש בו ד' טפחים, ועליו להיות כולו ראוי לנענע כי מנענעים בכולו. ואע"פ שהנענוע אינו מעכב אלא הוא שיירי מצוה, אולם כל המחוסר בילה מעכבת בו וכל שאינו מחוסר בילה אין בילה מעכבת בו ולכן עליו להיות ראוי לנענע. ושני דינים אלו בלולב הוגדרו ע"י התורה:

א. ולקחתם לכם ביום הראשון - עצם הנטילה.

ב. ושמתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים - הנענוע.

את מצות השמחה מקיימים בעיקר בקריאת ההלל במקדש⁹ ובנענוע בהודו ובאנא. וכדברי הגמ' בפסחים צה, ב: "אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ונוטלין את לולביהן

7. דברי רש"י בדף לו, ב על אתרוג נאמרו, וברור אפוא שדרישת הידור משום הזכרת שם שמים עליו שייכת גם לאתרוג.

8. עיין בלקט טוב (כלל יא) המפרש שהזכרת שם שמים בדברי רש"י מכוונת כלפי הברכה שמברכים על הלולב. אך לפי פירושו יש לברר במה שונה לולב וברכתו משאר מצוות שמברכים עליהן ובכל זאת חוסר ההידור אינו מעכב בהן, וכגון סוכה. ונראה יותר שכוונת רש"י היא להלל, שמהללים את הקב"ה באמצעות הלולב. ולמדנו בערכין (דף יא, א): "אמר רב יהודה אמר שמואל מניין לעיקר שירה מן התורה שנאמר ושרת בשם ה' א-להיו איזהו שירות שבשם הוי אומר זה שירה". ועיין ברש"י (ד"ה שבשם) שפירש: "שבשם - שמזכירין בו שם שמים".

9. הקשר בין שמחה להלל מופיע בערכין דף יא, א: "איזו היא עבודה שבשמחה ובטוב לבב הוי אומר זה שירה". ועיין השגות הרמב"ן לספר המצוות שורש א שכתב: "והנראה מדבריהם שהוא (חיוב קריאת הלל) מן התורה כמו שפירשתי ויהיה הל"מ או שהוא בכלל

ואין אומרים הלל", הנענוע אומנם אינו מעכב, ובמדינה הוא רק שיירי מצוה שכן הוא דין מיוחד במקדש דווקא ולא בגבולין,¹⁰ אך מצוות הנענוע בהלל במקדש היא חלק בלתי נפרד ממצוות הלולב ובלעדיה יש חסרון בגוף הלולב. ולכן גם במדינה הלולב צריך להיות ראוי לנענוע, והנענוע הוא שיירי מצוה.

ג. והדבר מבואר להלן (מב, א): "קטן היודע לנענע. תנו רבנן: קטן היודע לנענע - חייב בלולב". ובתוספות להלן (לט, א ד"ה עובר לעשייתן):

מטעם זה צריך לברך אלולב קודם שיטלנו דאי לאחר שנטלו מדאגביה נפק ביה כדאמרי' בסוף פירקין (דף מב.) ...אי נמי משום דלא גמרה מצותו עד אחר נינענוע... ומיהו לא דמי כולי האי דניענוע אינו אלא שיירי מצוה בעלמא ולא מעכב כדאמרי' בסוף פירקין מדאגביה נפק ביה ומשני כשהפכו ולא משני בשלא נינענוע. ומיהו אמת הוא דלבתר דנפק ביה מברך כדמוכח פ"ק דפסחים (דף ז': ושם)... וצריך לומר על כרחך הואיל והמצוה לא נגמרה עדיין לגמרי דבעי נינענוע מברך... אע"פ שכל אלו הדברים אין מעכבין מ"מ הואיל ויש בדבר מצוה מן המוכרח חשיב כעובר לעשייתן.

השמחה שנצטוינו בה כמו שכתוב וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם כי עיקר השירה בפה וכלי לבסומי קלא הוא ונצטוינו בשמחת השיר על הקרבן ושלא בשעת הקרבן בכלל השמחה... ושם במסכת ערכין אמרו מניין לעיקר שירה מן התורה מהכא תחת אשר לא עברת את ה' א-להיך בשמחה ובטוב לבב אי זו היא עבודה שהיא בשמחה ובטוב לבב הוי אומר זו שירה. אם כן אפשר שנדרוש בימים טובים שכתוב שמחה ונתרבו כל מיני שמחות שתהא השירה מכללם".

10. מהרמב"ם משמע שגם בגבולין עיקר הקיום של נטילת לולב הוא השמחה וההלל. כך משמע ממה שכתב בספר המצוות: "והמצוה הקס"ט היא שצונו ליטול לולב ולשמוח בו לפני ה' שבעת ימים והוא אמרו יתברך ולקחתם לכם ביום הראשון וכו'. וכבר התבאר משפטי מצוה זו בפרק שלישי ורביעי מסוכה. ושם התבאר שאין חובת מצוה זו שבעת ימים אלא במקדש אולם בשאר הארצות יום ראשון לכד הוא שחייבין בה מן התורה". וכך כתב שורש יא: "מה שצונו שנשמח לפני ה' ביום הראשון מסוכות ומבואר שהשמחה ההיא תהיה בלקיחת כד וכך". על פי זה יש להבין את מה שפסק הרמב"ם (לולב ז', ט-י): "ומצוה כהלכתה שיגביה אגודה של שלשה מינין ואתרוג בשמאל ויוליך ויביא ויעלה ויוריד וינענע הלולב שלשה פעמים בכל רוח ורוח... והיכן מוליך ומביא בשעת קריאת ההלל בהודו לה' כי טוב תחלה וסוף ובאנא ה' הושיעה נא". הרי לנו, שלדעת הרמב"ם דין נינענועם בלולב מתקיים דווקא בשעת אמירת ההלל. אבל מתוספות בסוכה (לז, ד"ה בהודו) משמע שמדין מצוות לולב צריך לנענע תיכף להגבהת הלולב בשעת הברכה, ועיין שיעורי הגרי"ד על ציצית סי' כז הערה 10.

וזו כוונת הירושלמי (סוכה ג, א) שלולב היבש פסול משום "לא המתים יהללו י'ה". רק בלולב חי ניתן לנענע, כי הוא מבטא את החיוניות שבאדם המורה לה' באמצעות הלולב, ובו באה לידי ביטוי ההודאה האמיתית של האדם שכל עצמותו תאמרנה ה' מי כמוך. א"א להודות לה' בלולב יבש, ולדברי הירושלמי אלו לא דברי דרוש, אלא הלכה. ואכן הראב"ד הביאם להלכה (לולב ה', ט):

כל אלו שאמרנו שהם פסולין מפני מומים שבארנו או מפני גזל. א"א אין הכל מודים בגזול ויבש שאין פסולין משום הדר אלא גזול הוה ליה מצוה הבאה בעבירה, יבש מפני שהוא כמת, בירושלמי (פ"ג ה"א).¹¹

ד. ובשם הגרי"ז מוסרים¹² שתירץ את הקושיה על רש"י בברכות (ב, ב) הסובר שנשים חייבות במצוות דרבנן שהזמן גרמן,¹³ שהקשו עליו התוספות מהלל (לה, א) שנשים פטורות למרות שהלל מדרבנן, ולדברי רש"י צריכות להתחייב? (אמנם אפשר לומר שרש"י סובר ככה"ג שהלל מה"ת¹⁴) ותירץ, שמדובר בהלל במקדש בזמן שישראל נוטלין את לולביהן וכמבואר בפסחים (צה, ב), והלל זה הוא מהתורה שנאמר "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים". במקדש אישה פטורה מהלל, אך בגבולין היא אכן חייבת לדברי רש"י.¹⁵

אלא שיש להקשות על דברי הגרי"ז, שלדבריו מה שאמרו שאישה לא מוציאה את האיש בהלל מדובר בהלל שבמקדש, וקשה היכן מצאנו בהלל זה שהאיש חייב אישית בהלל ושהאישה צריכה להוציאו? ההלל שקראו במקדש היה ציבורי ולא אישי, שהרי לולב הוזכר בפסחים יחד עם קרבן פסח, וראה להלן סד, ב ודוק שם היטב שכת שלישיית מעולם לא סיימה את ההלל. ומשמע שלא מדובר בהלל אישי שאדם חייב להשלימו, אלא בהלל ציבורי, שכל ייעודו ללוות את שחיטת הפסח ונטילת הלולב במקדש וברגע שהציבור גמר לשחוט או לשמוח לפני ה' פקעה חובת ההלל. הלל זה הוא מדין שירה (ר' מש"כ הר"ן בערבי פסחים בשם רה"ג), ומאחר שכל חובת השמחה בלולב במקדש היא להשתלב בהלל הציבורי הנקרא במקדש, וא"כ כשהציבור קורא את ההלל כל יחיד יוצא י"ח ואין צריך שאישה תוציא אותו? ועוד, אישה בעזרה מנין, ואפילו בעזרת נשים, הרי לשם כך עשו תיקון גדול שאישה לא תיכנס בין הגברים?

11. ראה גם בהלכות לולב להראב"ד.
12. ראה חידושי הגרי"ז על סוכה.
13. כך הבינו תוספות (ברכו כ, ב ד"ה בתפלה). ועיין או"ח דין שלש סעודות אות ב. אבל עיין בהגהות הרב פערלא לסה"מ לרס"ג (עשין ב') שהסביר את רש"י באופן אחר.
14. כך הציע בכפות תמרים סוכה דף לח ע"א על תוספות ד"ה מי שהיה עבר.
15. אמנם, בדברי הגרי"ז בחידושו המקדש אינו מוזכר, ומשמע שקריאת הלל היא חלק ממצוות לולב מן התורה אף בגבולין.

אמנם שמחת בית השואבה היתה בעזרת נשים שהיא חלק מהר הבית ולא מן המקדש, אך גם בהר הבית (אם נניח שהמצוה לשמוח לפני ה' כוללת גם את הר הבית וי"א שכוללת את ירושלים כולה שגם היא לפני ה'¹⁶) בזמן שרק זכרים חייבים במצוה זו, מה לאישה במקום? אם כי ייתכן שאישה נדחקה ונכנסה כהא דקידושין נג, ב, ורוחק. וייתכן שהמשנה רק דיברה על העקרון שאישה לא יכולה להוציא איש, למרות שהשאלה אינה מעשית, ודרוש וקבל שכר (וכהאי גוונא מצינו הרבה בש"ס כגון בישול פסח בחמי טבריה וכדו', וראה תוס' כתובות ד, ב ד"ה גולל).

אך אם מדובר בהלל ציבורי, אישה הנמצאת יחד עם הציבור, כגון כשהיא בגזוזטרה המיועדת לכך, גם היא חייבת בהלל כחלק מהציבור. שהרי לשם כך היא באה למקדש, ע"מ לשמוח יחד עם כולם, והשמחה מתבטאת בהלל ובנענוע בלולב. וכן, יתכן שלמרות שנשים פטורות בדרך כלל מלולב, אישה שבאה לשמוח עם הציבור באה עם לולב, שכן היא אומנם פטורה מנטילת לולב של היום הראשון אך היא אינה פטורה ממצות ושמחתם כל שבעת הימים במקדש ומדוע שלא תחויב בהלל ובלולב יחד עם כל הציבור?

ולדברי הרמב"ם גם נשים חייבות בשמחה (חגיגה א, א): "ושמחת לפני ה' אלהיך- ונשים חייבות במצוה זו". והראב"ד השיג: "א"א לא בקרבן אלא בשמחה שתשמח עם בעלה שתעלה עמו והוא ישמח אותה".

אך הרמב"ם סובר שהאישה עצמה חייבת בשמחה. ונראה שלדעתו אם עלתה למקדש היא חייבת גם בשמחה לפני ה' במקדש, וא"כ ראוי שתיטול לולב בשעת ההלל.

אם כי מסתבר שרק מי שמצווה בראייה לפני ה' חייב גם בשמחה לפני ה', אך אישה שפטורה מראייה פטורה גם משמחה לפני ה'. אך אם היא רוצה לשמוח לפני ה' מותר לה ולכן תקנו גזוזטרה בשמחת בית השואבה כדי לשתף את הנשים בשמחה למרות שלדעת הרמב"ם (בסוף הלכות סוכה) שמחה זו היא המשך של מצוות לולב. מלולב היא אמנם פטורה, אך ביכולתה לחייב את עצמה בשמחת לולב לפני ה'. וא"כ ניתן לומר גם לדעת הראב"ד, מאחר שבעלה חייב לשמחה מותר לה לשמוח לפני ה'. אומנם היא אינה חייבת להשתתף בשמחה אך כשהיא משתתפת בה צורתה של שמחה זו לפני ה' היא בהלל ולולב, ויתכן שבברכה.

ה. ובכך נלענ"ד ליישב את מנהגן של נשים ספרדיות בירושלים ליטול לולב בברכה (ראה ברכי יוסף תרנ"ד, אות ב. אומנם הגר"ע יוסף ביביע אומר חלק א אר"ח סי' לט- מב חולק על כך, אך את המנהג אין להכחיש) וקשה במה שונה מצוות לולב מכל מ"ע שהז"ג שלדעת המחבר נשים ספרדיות לא תברכנה "וציונו" כי אינן מצוות? ולהנ"ל מבואר. זהו מנהג נשים ירושלמיות בלבד, ולהבנת הביכורי יעקב (תרנ"ח) לדעת

16. פירוש המשניות להרמב"ם סוכה פ"ג משנה י.

הרמב"ם כל ירושלים המקודשת נחשבת לפני ה' ויש חיוב מהתורה ליטול לולב בירושלים כל שבעה מדין "ושמחתם". ונפקא מינה שבירושלים יש להקפיד על כל הלכות לולב ומיניו כל שבעה, כגון לולב השאול.¹⁷ ולפי זה, אורח שבא מחוץ לירושלים בסוכות וכבר נטל לולב בעירו, מן הראוי שיטול לולב בירושלים המקודשת כל שבעה מדין שמחה (ויש נוהגים כך בימינו, ר' לוח א"י להרי"מ טיקוצ'ינסקי).

כאמור, מצוות שמחה מחייבת גם נשים, ובירושלים מתבטאת השמחה בסוכות בנטילת לולב ובקריאת ההלל ולכן נשים שנטלו לולב בירושלים ברכו "וציונו". אומנם הן לא היו חייבות בשמחה זו דווקא, אך אם רצו להשתתף בשמחה היו חייבות לנהוג כפי שקבעה התורה, דהיינו, לקרוא את ההלל לנענע בלולב ומסתבר שגם לברך "וציונו".

גם אם לא נקבל את דעתו של הביכורי יעקב ונאמר שהיום אין חובה מן התורה ליטול לולב בכל ירושלים כל שבעה (וראה באהלה של תורה ח"ה סי' נח), אך מדין זכר למקדש נשאר מנהג זה אצל נשות ירושלים עד היום הזה.

17. נחלקו הראשונים אם חיוב לולב במקדש מחייב לכם. עיין תוספות כט, ב ד"ה בעינן, והרמב"ן במלחמות דף טו, א בדפי הרי"ף.